

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	7
ПЕРЕДМОВА.....	9
ПЛАН	25
ПІДГОТОВКА	33
СТАРТ.....	48
ДО МИСУ ЙОРК	56
ГОСТИННИЙ ПРИЙОМ В ЕСКІМОСІВ.....	62
АРКТИЧНА ОАЗА	72
ДИВНІ ЗВИЧАЇ ДИВНОГО НАРОДУ	81
НАБІР УЧАСНИКІВ	89
ПОЛЮВАННЯ НА МОРЖА.....	94
СТУКІТ У ВОРОТА ПОЛЮСА	102
ДВОБІЙ ІЗ ЛЬОДОМ	110
КРИЖАНА БИТВА ТРИВАЄ	117
НАРЕШТІ — МИС ШЕРИДАН	126
НА ЗИМІВЛІ.....	133
ОСІННЯ ПРАЦЯ	140
НАЙБІЛЬША АРКТИЧНА ГРА	149
НАРЕШТІ ВІВЦЕБИКИ.....	155

ДОВГА НІЧ	164
ДОЛЯ «РУЗВЕЛЬТА» ВИСИТЬ НА ВОЛОСИНІ	171
РІЗДВО НА «РУЗВЕЛЬТІ»	179
САННА МАНДРІВКА В АРКТИЦІ: ЯКА ВОНА НАСПРАВДІ	188
ОСНОВНІ ФАКТОРИ УСПІХУ	195
МЕРЩІЙ НА ЗАМЕРЗЛЕ МОРЕ.....	205
ПЕРША ВІДКРИТА ВОДА.....	211
ДЕКОМУ З ЕСКІМОСІВ УРИВАЄТЬСЯ ТЕРПЕЦЬ.....	218
БОРУП ДІСТАЄТЬСЯ КРАЙНЬОЇ ПІВНОЧІ.....	226
ПРОЩАВАЙ, МАРВІНЕ	233
МИ Б'ЄМО ВСІ РЕКОРДИ	239
БАРТЛЕТТ ДОСЯГАЄ 87°47' ПІВНІЧНОЇ ШИРОТИ.....	246
ОСТАННІЙ РИВОК.....	253
ОДИН ДЕНЬ ДО ПОЛЮСА	260
МИ ДОСЯГАЄМО ПОЛЮСА	266
ПРОЩАВАЙ, ПОЛЮСЕ.....	277
ПОВЕРНЕННЯ НА СУХОДІЛ	286
ОСТАННІ ДНІ НА МИСІ ШЕРИДАН.....	294

ВСТУПНЕ СЛОВО

Кілька років тому я зустрівся на вечері у Вашингтоні з відомим норвезьким дослідником Арктики, Фрітьофом Нансеном, одним із героїв полярних пригод во плоти, і він сказав мені: «Пірі — найкращий з ваших людей; насправді, як на мене, взагалі найкращий з усіх, хто зараз намагається досягти Північного полюса, і є велика ймовірність, що в нього вийде». Я не можу точно відтворити Нансенові слова, але вони звучали приблизно так і справили на мене неймовірне враження. Я згадав їх улітку 1908-го, коли як президент Сполучених Штатів піднявся на борт корабля Пірі — побажати щасливої дороги перед його останньою спробою досягти полюса. Рік потому в таборі біля північного підніжжя гори Кенія під екватором я отримав від місцевого кур'єра звістку, що Пірі досяг успіху — завдяки йому відкриття Північного полюса увійде в почесний список подвигів, якими нам випадає особливо пишатися, бо здійснили їх наші земляки.

Напевне, мало хто зі сторонніх усвідомлює, наскільки нереальними є зусилля й труднощі, що з ними пов'язане досягнення Пірі, і ще менше тих, хто розуміє, скільки треба років ретельних тренувань та підготовки, перш ніж наважитись на цей подвиг із бодай якимись шансами на успіх. «Похід до полюса» увінчається успіхом лише тоді, коли за ним стоятимуть багато років копіткої, сумлінної праці. Колосальна фізична стійкість і витривалість, залізна воля та непохитна мужність, здатність командувати, вміння керувати, жага пригод, а ще гострий і далекоглядний розум — усе це має бути притаманне успішному дослідникові Арктики, й усе це, та навіть більше, було властиве лідерів успішних арктичних експедицій — людині, що досягла успіху там, де це не вдавалося досі найкращим і найвідважнішим.

Пірі зробив усіх мешканців цивілізованого світу своїми боржниками, але саме ми, співвітчизники-американці, його

боржники передусім. Він зміг здійснити один із найбільших подвигів нашого часу, здобути високу честь для себе та власної країни, і ми з теплом приймаємо його розповідь про тріумф, виборений у безмежній самотності зимової Півночі.

ТЕОДОР РУЗВЕЛЬТ

Білий Ніл, 12 березня 1910 року

ПЕРЕДМОВА

Боротьба за Північний полюс почалася майже за сто років до висадки отців-пілігримів¹ біля Плімутського каменю² — її в 1527 році урочисто розпочав Генріх VIII Англійський — король із багатьма чеснотами.

1588 року Джон Девіс обігнув мис Фарвель³, що на південному кінці Гренландії, і рушив уздовж узбережжя на 800 миль⁴ на північ до Сандерсон-Гоуп. Він відкрив протоку і назвав її на свою честь, установивши для Великої Британії рекорд «найдальшої Півночі» — 72°12' північної широти, і досягнув точки за 1128 миль від географічного Північного полюса. Десятки відважних мореплавців — британців, французів, голландців, німців, скандинавів і росіян — прямували за Девісом, прагнувши перетнути полюс і розшукати такий бажаний короткий шлях до Китаю та Індії. Суперництво було гострим і забрало багато людських життів, кораблів і скарбів, але від часу Генріха VIII протягом трьох із половиною століть, до 1882 року (за винятком 1594–1606 років, коли завдяки Віллему Баренцу рекорд утримували голландці), прапор Великої Британії завжди майорів найближче до вершини земної кулі.

У рік заснування Джеймстауна Генрі Гудзон (1607), який також шукав шлях до Індії, відкрив острів Ян-Маєн, обігнув Шпіцберген і розширив обрій до 80°23' північної широти. Найцінніше, що Гудзон привіз із тих вод, — незліченну кількість туш китів і моржів, тож у наступні роки ця місцевість кишла флотиліями китобійних кораблів з усіх морських країн. Голландці мали особливу вигоду від відкриття Гудзона.

1 Ідеться про перших англійських переселенців до майбутньої Америки (тут і далі прим. перекл., якщо не зазначено інше).

2 Плімутський камінь (Plymouth Rock) — легендарний камінь, біля якого причалили пілігрими (засновники перших американських колоній). Він досі збережений.

3 Інша назва — Уманарссуак.

4 1 морська миля дорівнює 1852 метрам.

Упродовж XVII та XVIII століть вони щоліта виряджали щонайменше 300 кораблів і 15 000 осіб на арктичні промисли й заснували на Шпіцбергені, за Полярним колом, одне з найдивовижніших літніх міст, бодай колись знаних у світі. Там під час рибальського сезону процвітали магазини, стояли складські приміщення й переробні станції, розвивалось бондарство та багато споріднених виробництв, а із наближенням зими все зачинялося, населення, яке налічувало декілька тисяч осіб, поверталось додому.

Рекорд Гудзона не могли побити протягом 165 років аж до 1773-го, коли Костянтин Джон Фіппс дістався найвіддаленішого закутка Землі — ще 25 миль далі на північ. Сьогодні найцікавішим фактом, пов'язаним з експедицією Фіппса, є те, що Нельсон, герой Трафальгару та битви на Нілі, тоді п'ятнадцятирічний хлопець, був членом тієї команди. Ось так найсміливіші та найсильніші духом, представники найавантюристичнішої та найвитривалішої професії тих днів, долучались до боротьби із замерзлою північною пустелею.

Перша половина XIX століття стала свідком не однієї мандрівки відважних мореплавців до арктичних регіонів. Хоча здебільшого ті експедиції мали на меті не так досягти полюса, як знайти шлях до Індії в обхід Північної Америки (Північно-Західний прохід) і в обхід Азії (Північно-Східний прохід), багато з них все ж тісно переплетені із завоюванням полюса й виявились істотною частиною його остаточного відкриття. Англія виряджала проти льодів, що, здавалося, зупиняли всі її амбіції прокласти арктичний шлях на Схід, укомплектовані найкращими талантами й оснажені потужним флотом експедиції.

Лавіруючи багатьма заплутаними проходами, 1819 року Вільям Паррі спромігся здолати половину відстані між Гренландією та Беринговим морем — і тим отримав премію у 5000 фунтів стерлінгів, яку Парламент обіцяв виплатити першому мореплавцю, що перетне 110-й меридіан на захід від Гринвіча. Він ще й був першим, хто пройшов із північного боку

від приблизно визначеного тоді Північного магнітного полюса¹ і, відтак, першим, хто повідомив про дивний феномен: стрілка компаса там вказувала на південь.

Успіх Паррі був настільки великим, що британський уряд уповноважив його керувати двома іншими експедиціями, спорядженими шукати Північно-Західний прохід. Здобутки цих двох пізніших експедицій були не такими значними — на відміну від набутого Паррі досвіду, що дав йому змогу запровадити революційні методи арктичної навігації.

У спробах наблизитися до полюса експедиції спершу використовували кораблі, аж доки 1827-го Паррі не запропонував план прориву до полюса пішки, з бази на суходолі. Він заручився підтримкою уряду, який учетверте вирушив його в Арктику, забезпечивши добре оснащеними кораблями, здібними офіцерами та командою моряків. На базу на Шпіцбергені Паррі взяв декількох оленів — думав використовувати тварин як тяглову силу для саней. План провалився, і йому довелося покладатися на м'язи своїх людей, яким довелося тягти двоє важких саней — насправді таких собі човнів на сталевих полозах. Покинувши Шпіцберген 23 червня із двадцятьма вісьмома особами, Паррі вирушив на північ. Але літнє сонце розтопило книгу, і команда не раз мусила знімати полози з човнів і переправлятися через ділянки відкритої води. Після тридцяти днів безперервної праці Паррі досяг $82^{\circ}45'$ північної широти, опинившись приблизно за 150 миль на північ від бази та за 435 географічних миль² від полюса. Тут він виявив, що, доки команда відпочивала, дрейф льоду відносив їх назад майже на ту саму відстань, яку вони долали за перехід щодня. Зрештою його загін відступив.

Досягнення Паррі ознаменували нову еру полярних досліджень і викликали колосальний фурор. Король негайно приєднав своїй мореплавцю лицарський титул, а британський народ

1 Північний магнітний полюс — умовна точка на земній поверхні, в якій магнітне поле Землі спрямовано прямовисно (під кутом 90° до поверхні).

2 1 географічна миля дорівнює 1855 метрам.

удостоїв героя почестями, якими незмінно винагороджували дослідників, що поверталися з півночі з таким-сяким успіхом. У оригінальності плану та спорядження до Паррі дорівнялись і дещо перевершили його хіба Нансен та Пірі.

У той далекий час небагато людей були достатньо заможними, щоб оплачувати експедиції на Північ із власної кишені, тому кожного дослідника фінансував уряд, за наказом якого той і мусив діяти. Однак 1829-го Фелікс Бут, шериф Лондона, віддав у розпорядження капітана Джона Росса, англійського морського офіцера, що досяг певного успіху в попередній експедиції, невеликий колісний пароплав «Вікторія», чим забезпечив йому місце в перегонах за Північно-Західний прохід. Россу допомагав племінник Джеймс Кларк Росс, молодий та енергійний чоловік, що згодом зажив слави на протилежному кінці земної кулі. Ця перша спроба застосувати пару для льодової навігації зазнала краху через поганий двигун та некомпетентних інженерів, але в усьому іншому Росси досягли успіху. За п'ять років відсутності, від 1829-го до 1834-го, вони спромоглися на важливі відкриття в околицях Бутії Фелікса¹, найціннішими серед яких стали точне визначення місця розташування магнітного Північного полюса та неймовірні дані магнітних і метеорологічних спостережень.

Жодне товариство ще ніколи не вирушало в невідоме з більшими надіями й очікуваннями, ніж експедиція сера Джона Франкліна 1845 року. Жахлива трагедія, яка їх спіткала, разом із таємницею їхнього зникнення, що спантеличувала світ роками й досі не знайшла повного пояснення, є найстрашнішою історією дослідження Арктики. Франкліна посвятили в лицарі 1827-го, одночасно з Паррі, за цінні дослідження, проведені на снігоступах і каное між річками Коппермайн та Грейт-Фіш, що на північноамериканському узбережжі. У проміжку між тими походами — а це сім років — Франклін був губернатором Тасманії. Тож блискуча репутація й організаторські

1 Сучасна назва — півострів Бутія.

здібності послуговували підставою, чому його, вже 59-річного, уряд обрав для арктичної експедиції, яку готували з надзвичайною скрупульозністю багато років. Слава та досвід Франкліна, як і Френсіса Крозье, а також інших лейтенантів, що мали великий досвід роботи на Півночі, потужні кораблі «Террор» і «Еребус», які щойно з надзвичайним успіхом повернулися з подорожі до Антарктики, а ще чудове обладнання підвищували ентузіазм британців до найвищого рівня, стаючи підтвердженнями сподівань, що виснажлива боротьба за Північно-Західний прохід наближається до завершення.

Понад рік усе йшло гладко. До вересня 1846-го Франклін провів кораблі добре знаним маршрутом до Берингового моря, мало не в межах видимості узбережжя, яке він досліджував двадцять років тому. Тож приз майже впав йому до рук, коли з приходом зими кораблі встряли в льодовий полон за кілька миль на північ від Землі Короля Вільяма. Наступного червня Франклін помер; крига ж так і лишилася непроникною та не скресала весь той рік. У липні 1848-го Крозье, який перебрав командування на себе, вирішив покинути кораблі й разом зі 105 вцілілими членами експедиції, виснаженими трьома поспіль зимами в Арктиці, вирушив пішки до Бек-Рівер. Як далеко вони дійшли, нам, мабуть, ніколи не довідатись.

Коли 1848 року Франклін не повернувся (а він мав запасів тільки на три роки), занепокоєна Англія спорядила рятувальні експедиції: морем — із Берингового моря й Атлантики, та суходолом — із півночі Канади. Проте всі зусилля відшукати бодай якусь інформацію про Франкліна були марними аж до 1854-го, коли Джон Рей почув від ескімоських мисливців, яких зустрів біля Землі Короля Вільяма, про два кораблі, що застрягли в льодах декілька років тому, і про смерть усієї команди від голоду.

Леді Франклін, не задовольнившись опосередкованою доповіддю про долю свого чоловіка, 1857 року віддала цілий статок, аби найняти екіпаж — пошукову групу під командуванням Леопольда МакКлінтока, одного з найздібніших

і найсміливіших мандрівників по льоду, яких колись знав світ. 1859-го МакКлінток підтвердив трагічну історію ескімосів, виявивши на Землі Короля Вільяма запис, датований квітнем 1848-го, де йшлося про смерть Франкліна та про покинуті кораблі. Він також знайшов у ескімосів срібну тарілку й інші речі групи; у одному місці побачив Франклінові човни на санях (із двома скелетами всередині, одягом і шоколадом); у іншому — намети та прапори; а десь зробив іще жахливіше відкриття — вибілений людський скелет, який лежав долілиць, ніби засвідчуючи правдивість слів ескімоської жінки про те, що вона зустрічала наприкінці 1848-го сорок уцілілих людей і «ті падали й помирали на ходу».

Пальму першовідкривача Північно-Західного проходу, який Франклін так і не зміг підкорити, розділили між собою Роберт Макклор (1850–1853) і Річард Коллінсон (1850–1855), які вели два кораблі на північ через Берингову протоку в пошуках Франкліна. Макклор вдався до переходу пішки після того, як утратив корабель у льодах протоки Барроу, тоді як Коллінсон спромігся безпечно провести судно поміж льодів і доплисти до Англії. Проплисти Північно-Західним проходом більше ніхто не намагався аж до Руаля Амундсена, який у 1903–1906 роках провів крихітний вітрильник «Йоа» із бензиновим двигуном з Атлантики до Тихого океану.

Американські китобої щороку просувалися далі на північ — у протоку Девіса, Баффінову затоку та Берингове море, проте Америка не брала активної участі в полярних розвідках, доки співчуття, викликане трагічним Франкліновим зникненням, не спонукало Генрі Гріннелла та Джорджа Пібоді відправити «Авангард» під керівництвом Еліша Кента Кейна на північ від протоки Сміта розшукувати Франкліна. Незважаючи на брак досвіду, а відтак — цингу, смертельні нещасні випадки, поневіряння, а ще попри втрату корабля, досягнення Кейна (1853–1855) були просто блискучими. Він відкрив і дослідив басейн Кейна, який є початком проходу до Північного Льодовитого океану, обстежив обидва береги нового моря

та намітив те, що відтоді стало називатись Американським маршрутом до полюса.

Шістнадцять років потому (1871) інший американець, Чарльз Френсіс Голл, із великим арктичним досвідом, набутим в успішних пошуках слідів і реліквій Франкліна (1862–1869), пройшов на «Полярній зірці» через басейн Кейна та канал Кеннеді, а також через басейн Голла й протоку Робсона (яку він і відкрив) до самого Полярного (Північного Льодовитого) океану, тим самим завершивши дослідження виходу туди, розпочате Кейном. Голл завів своє судно на безпрецедентну на той час для корабля широту $82^{\circ}11'$. Однак розпочаті дослідження зненацька перервалися у листопаді його трагічною смертю від перенапруження, спричиненого довгою санною мандрівкою.

Наступного року, коли крига зрушила, загін Голла намагався повернутись, але марно: «Полярну зірку» затисло в лещатах нездоланної крижаної товщі. Після двох місяців дрейфу частина екіпажу (у ньому були й ескімоси), стривожена стогоном і тріском льоду під час шаленого осіннього шторму, отаборилася на крижині, а та за трохи віддалилась від корабля. П'ять місяців, від грудня до квітня, блукальці жили на цьому холодному та пустельному плоту, а тоді безпечно продрейфували аж за 1300 миль до Лабрадору, де їх підбрала «Тигриця». А що взимку одна з ескімосок подарувала групі дитину, то кількість учасників подорожі збільшилася. Тим часом «Полярну зірку» викинуло на берег Гренландії, тож тих, хто не покинув корабель, теж урешті-решт урятували.

Пізніше, 1875-го, Велика Британія ініціювала детально спланований похід на Північний полюс тим шляхом, що тепер зветься Американський маршрут, відправивши ним два найдосконаліше оснащені кораблі під проводом Джорджа Нареса. Той зумів провести «Алерт» на 14 миль північніше, ніж Голл завів «Полярну зірку» за чотири роки до того. Ще до зими Пелам Олдріч досяг $82^{\circ}48'$ північної широти суходолом, що на 3 милі ближче до полюса за позначку Паррі, зроблену сорок вісім

років тому, а вже наступної весни Клементс Маркем опинився на $83^{\circ}20'$ північної широти на Північному океані. Інші ж експедиції дослідили декілька сотень миль берегової лінії. На жаль, Джордж Нарес не зміг упоратися ні з цингою, якою занедужало тридцять шестеро його людей, ні з лютими морозами, які забрали життя одного з команди та серйозно підкосили здоров'я інших.

Наступною експедицією в цей регіон був організований урядом Сполучених Штатів Америки похід під проводом лейтенанта (а пізніше генерал-майора) Адольфа Грілі з метою заснувати в затоці Леді-Франклін американську полярну станцію (1881). Два роки перебування у форті Конгер Грілі присвятив дослідженню Землі Елсміра й узбережжя Гренландії, а ще завдяки двом своїм лейтенантам, Локвуду та Брейнарду, побив рекорд, який належав Великій Британії останні триста років: Грілі досягнув $83^{\circ}24'$ північної широти, що перевершило британський рекорд на 4 милі. Оскільки рятувнє судно, яке мало прибути до них у 1883 році, не змогло дістатися до форту Конгер чи залишити припаси в заздалегідь узгодженому місці на південь від нього, зима 1883–1884 років прирєкла експедицію на невимовні страждання й жах. Допомога нарешті надійшла до табору на мисі Сабін, але живими тоді лишилося всього семеро чоловіків.

Доки ці важливі події розгортались поблизу Гренландії, у тій частині полярного регіону, що на північ від Сибіру, також відбувалося дещо цікаве. Коли 1867-го американський китобій Томас Лонг повідомив про нову землю, Землю Врангеля — десь за 500 миль на північний захід від Берингової протоки, — багато хто зрадів цій новині, адже це було відкриття ймовірного континенту, що простягається від Азії через полюс до Гренландії: аборигени ж бо навколо Берингової протоки здавна хвилювали дослідників своїми переказами про вкриту кригою велику землю за обрієм. Щодо нової землі висувалися настільки екстравагантні припущєння, що капітан Військово-морських сил США Джордж Делонг вирішив дослідити її,